

Відзначаючи 200-річчя від дня народження Шевченка, ми водночас маємо на думці іншу дату: у квітні 1840 р. вперше було опубліковано Шевченкову поезію – 18 квітня 1840 р. виїшла друком книжка «Кобзар», тож уже 174 роки, а наступного року буде 175 – ще один ювілей, – як український народ живе з Шевченком, з його творчістю і духом. Майже 175 років – із Шевченком! Перший «Кобзар» складався з восьми віршотворів, відтак од видання до видання збірка під цією назвою поповнювалася новими поезіями й від її першодруку до сьогодні стала *найважливішим текстом і найважливішою книжкою українською мовою*.

Шевченкову поезію можна характеризувати різними визначальними ознаками. Я б її стисло окреслив такими: *дивовижна варіативна повторюваність і дивовижна різноманітність, а водночас подиву гідна цілісність*. Для Шевченка характерні *чотири парадигматичні сюжети*:

- 1) сюжет козаків-визволителів, а частіше козацького (гайдамацького) провідника на тлі козацької вольниці та героїки (досить велика група творів: «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «Гамалія», «Іржавець», «Чернець», «Швачка», «У неділеньку у святую», «Заступила чорна хмара», «Буває, в неволі іноді згадаю»);
- 2) сюжет зведеної дівчини, покритки, матері-страдниці; така група найчисельніша – цей сюжет виявнюється з різною повнотою – або хоча б окремими елементами, епізодично й контурно – у 19 поетичних творах, з них дев'ятьох поемах («Катерина», «Слепая», «Сон – У всякого своя доля», «Наймичка», «Відьма», «Варнак», «Титарівна», «Марина», «Марія»), у різних віршах («Лілея», «Русалка», «Не спалося, а ніч, як море», «П. С.», «Із-за гаю сонце сходить», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «Ой крикнули сірії гуси», «У нашім раї на землі», «І станом гнучим, і красою», «Титарівна-Немирівна»), а також у п'ятьох прозових по-

вістях («Наймичка», «Варнак», «Музикант», «Капитанша», «Близнець»);

3) сюжет апостола/пророка («Тризна», «Єретик», «Пророк», «Саул»);

4) сюжет розкаяного грішника, покутника, праведника («Наймичка», «Відьма», «Москалева криниця», «Не спалося, а ніч, як море», «Меж скалами, неначе злодій», «Петрусь»).

Деякі твори сполучають різні парадигматичні сюжети, як-от героїчного козака і праведниці («Сліпий» – «Невольник»), народного месника і покутника («Варнак»), апостола і матері-страдниці («Неофіти»), апостола/пророка, покритки, матері-страдниці, праведника («Марія»), покритки і праведника («Не спалося, а ніч, як море», повість «Капитанша»).

Уже з цієї картини парадигматичних сюжетів та їх варіантів видно, що *наскрізна й основна проблема*, осмислювана в літературній творчості Шевченка, – *це пошуки адекватної, ефективної людської протидії злу на світі й утвердження добра – від революційного насильства до християнської праведності*. Ця проблема є центральною і в таких унікальних шедеврах, як «Сон – У всякого своя доля», «Кавказ», «Великий льох», «І мертвим, і живим», «Царі», «Сотник», «Юродивий». У розмислах над цим питанням автор охоплює своїм поетичним зором історію України від княжої доби та козаччини до своєї сучасності, світову історію від біблійної, античної, єгипетської, індійської та китайської давнини до європейського новочасся.

Як поет-мислитель, Шевченко в осягненні релігійно-філософських, антропологічно-екзистенційних проблем, у своїй христології та маріології, у пристрасному діалозі з Богом і Долею відважно й мужньо піднімався до небачених висот, од яких і досі перехоплює дух. Нам і сьогодні треба доростати до Шевченкового генія, а не опускати допитливого поета з його високодуховним летом до рівня пересічного вірянина, як це не раз сором'язливо й кон'юнктурно пробували й далі пробують робити. У геніальній, безпрецедентній у середині ХІХ ст. поемі «Марія», побудованій на євангельському сюжеті, Шевченко не ілюстрував новозавітні перекази, а як поет-новатор, випереджаючи час, рішуче замінив канонізований релігійно-містичний сюжет на антропологічно-історичний і на цій основі скомпонував своєрідну *літературну євангелію*, запровадивши в українське письменство жанр, який набув поширення у світовій літературі щойно у ХХ ст. Авторський домисел, відступи од новозавітних переказів свідчать про їхню творчу трансформацію в оригінальний, концептуально закrojений поетичний текст. Шевченко дав свою поетичну версію євангель-

ських подій як історичних та ймовірних, яка скидається на *літературний апокриф житійного характеру* про долю Марії, матері Ісуса Христа.

Поряд із творами, закроеними з широким розмахом («Гайдамаки», «Сон – У всякого своя доля», «Єретик», «Великий льох», «Кавказ», «Неофіти», «Марія»), у Шевченка подибуємо численні маленькі шедеври – маленькі за обсягом, а великі за ідеями та художньою силою. Це *поетичні звернення та дружні послання* до побратимів по перу, однодумців: «На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка», «Н. Маркевичу», «Гоголю», «Згадайте, братія моя», «Н. Костомарову», «Чи ми ще зійдемося знову?», «Марку Вовчку», а також своєрідні *поетичні маніфести*: «Перебендя», «Думи мої, думи мої» (1840), триптих «Доля», «Муза», «Слава». Це довгий і неперевершений за сугестивною силою та мистецькою виразністю ряд *ліричних віршів громадянського звучання*: «Чигрине, Чигрине», «Розрита могила», «Холодний Яр», «Три літа», «Як умру, то поховайте», «Мені однаково, чи буду», «Я не нездужаю, нівроку». Це й невеликі *сюжетні поезії*, виняткові за напругою і трагізмом зображених історичних та психологічних колізій: «Сон – Гори мої високії», «За байраком байрак», «Ой чого ти почорніло», *балади* «Хустина», «У тієї Катерини». Це й *біблійні переспіви* «Давидові псалми», переспіви старозавітних пророків («Ісая. Глава 35», «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава XIV»).

Поширені в українських романтиків *народнопісенні стилізації* у Шевченка лише на позір видаються такими. Насправді ж у них органічно синтезовано народнопісенну поетику (зокрема зачини, традиційну образність і мотиви) з авторовими змістовими акцентами і формальними новаціями, або й оприявлено проекцію його душевного стану через імпровізації народнопісенних мотивів і сюжетів («Ой сяду я під хатою», «Ой не п'ються пива-меди», «І широку долину», «Ой по горі роман цвіте»).

У тюремних казематах і на засланні Шевченко став творцем екзистенційно-ліричних перлин, почуттєво насажених, наскрізь психологізованих філософських рефлексій. Ці зразки *автобіографічно-сповідальної лірики*, що їх Шевченко в «Щоденнику» 1 липня 1857 р. знижено назвав «плаксивими, тощими детьми своїми», насправді стали новою вершиною його поетичного генія, неоціненним надбанням його творчості.

Різноманітність Шевченкової поезії особливо кидається у вічі на тлі доробку українських поетів ХХ ст., ніхто з яких після рясногранних звершень Пантелеймона Куліша, Івана Франка та Лесі Українки не виявив такого художнього розмаїття.

Подивляючи Шевченкову цілісність, Євген Маланюк захоплювався «контрапунктичною гармонією Шевченкової духовости, в якій співжили найскрайніші і найрізніші складники психічної повноти»: «Яка широчина чуттєвої скалі, яка ріжноманітність і яка в тій ріжноманітності суцільність!» («До Шевченкових роковин», 1947) [1, с. 412]. Згодом, щоправда, Маланюк уже не наполягав (і слушно) на гармонійності у формулі Шевченкового зображення людини:

«Людина Шевченка, справді, п о в н а, багата внутрішнім змістом, “поліфонічна” і, коли вже не гармонічна, то “контрапунктична”.

Людина Шевченка – то величезний діяпазон [...]. Від “нордичного” Гамалії до майже “остійського” – “поставлю хату і кімнату”. Від “проклинать і світ запалити” – до “садка вишневого”. Від нещадного Гонти – до “нехай собі, а Бог поможе, то й так забудеться колись”...» («Нариси з історії нашої культури», 1954) [2, с. 131].

Твори з образами бунтарів, революціонерів, визволителів, месників переплітаються у Шевченка з творами про грішників, які каються, про праведників, що дотримуються Божих заповідей, служать громаді. Центральні персонажі його ліро-епічних поезій – це здебільшого виїмкові особистості, які діють за екстремальних, часто навіть трагічних обставин. На тлі незвичайності змодельованих ситуацій виявлюються ідеальність, цілісність, піднесеність, почуттєвий та моральний максималізм романтичних натур і характерів, їхня повна самовіддача – чи то в любовній пристрасі й материнстві, чи то у волелюбних або месницьких пориваннях, у мистецькому самовираженні чи у праведних вчинках або щирому каятті й спокутуванні гріхів, – скрізь цілком згідно з настановчою дилемою ліричного героя вірша «Минають дні, минають ночі»:

*...серцем жити
І людей любити,
А коли ні... то проклинать
І світ запалити!*

Де дух Шевченка: в тому варнакові, який «різав все, що паном звалось, / Без милосердя і зла», чи в тому-таки варнакові, який, почувши церковний дзвін «у Києві, мов на небі», переродився, покаявся і «пішов собі тихо в Київ / Святим помолитись / Та суда, суда людського, / У людей просити»? Думається, що Шевченка дух і там, і там. Це все Шевченко – і бунтар, який закликає до революції, до визволення, до карі гнобителям, і християнський апостол, який проповідує милосердя, прощення, братерство, гуманне співжиття.

Маланюк слушно розглядав поетичний світ Шевченка як дивовижне поєднання хаосу й космосу (поетизацію стихії та ладу), визнавав, що Шевченко «якось дивно сполучав у собі і Гонту, й Мазепу» (стаття «Шлях до Шевченка» у празькому журналі [3, с. 156]), обстоював погляд на Шевченка як «поета державного» («До Шевченкових роковин», 1947) [1, с. 410]. Так зрілий Маланюк замінив безперспективну щодо Шевченка дилему «або анархіст – або державник» на оптимальну синтетичну формулу «і анархіст, і державник».

Цільним романтичним *індивідуалістам-однолюбом*, зосередженим на власній любовній пристрасті («Причинна», «Катерина», «Тополя», «Мар'яна-черниця», «Утоплена», «У неділю не гуляла», «Породила мене мати», «У тієї Катерини»), протистоять образи *романтичних альтруїстів*, у чому виявляється розвиток естетичного ідеалу Шевченка до єдності з ідеалом етичним. Альтруїстичним персонажам притаманні поривання до ідеальних вартощів – Бога, добра, правди, краси, вірності, доброї лицарської або материнської слави. Виявлюються і тиха материнська присвята себе дитині («Наймичка»), непоказне, але щире бажання селянського парубка оборонити скривджену дівчину, а відтак, навзаєм, її недекларативне, непомірне рішення віддячитися своєму захисникові («Якби тобі довелось»). Ярина у «Сліпому» зберігає вірність своєму коханому попри те, що він, козакуючи, став калікою.

Од групи героїко-романтичних образів різниться група романтичних страдників, найчастіше це жінки-страдниці («Мар'яна-черниця»), особливо, як уже сказано, покритки («Катерина»), покритки-месниці («Слепая», «Марина»). Окремі стражденні стають праведниками (чи праведницями). Шевченкові позитивні герої романтичного спрямування звершують подвиги

- *воєнні* (козаки й гайдамаки);
- *громадянські* (Іван Гус у «Єретіку», «святіє мученики», «Христові воїни святіє», «апостол новий» Алкід та його мати в «Неофітах», Ісус та Марія у «Марії»);
- *моральні* («милосердая» і «свята» «відьма» в обох редакціях однойменної поеми; стоїчний солдат-каліка «Максим святий» в обох редакціях «Москалевої криниці»; праведник, який прощає своїй жінці-повії, легковажній, зрадливій та підступній, у поемі «Меж скалами, неначе злодій»; «молода», що втекла з-під вінця й помандрувала в Сибір за «своїм месником святим» у поемі «Якби тобі довелось»; Петрусь в однойменній поемі, який взяв на себе провину пані; «святий тесляр» «Йосип праведний» у «Марії»).

Героїв «тихих» моральних подвигів поет ставить за взірць гуманної християнської поведінки, в основі якої – покірність Божій

волі, любов до ближнього й материнська любов, самопожертва, милосердя і прощення. У вірші «Ой крикнули сірії гуси» свій плотський «гріх» (позашлюбне зачаття) удова перетворює на материнський подвиг, виростивши сина й гідно спорядивши його до козацького війська, після чого сама стає покутницею («на прощу в Київ, / В черниці пішла»).

Найістотнішим є те, що не раз Шевченкові праведники та праведниці – це люди, скривджені долею, які, залишившись без сім'ї та родини, віднаходять у собі досить душевної та духової снаги, щоб здолати особисте горе й відчути доцільність свого скаліченого життя в тому, щоб робити добро для інших, притім чужих людей («відьма», Максим, Алкідова мати, Марія). Поета-романтика цікавлять не так соціальні, зокрема соціально-побутові, обставини й причини людського нещастя (хоча він зображує й їх), як душевна, моральна стійкість особистості за несприятливих умов або принаймні моральне відродження людини після скоєних злочинів чи й узагалі відмова од помсти.

Важливо наголосити, що Шевченко – це динамічний поет, який не лише творив різноманітні варіанти сюжетів і мотивів, населяв свій художній світ розмаїтими образами, а й *розвивався*. Від продовження традицій раннього козакофільського романтизму поет перейшов до полеміки з ним: від ідеалізації гетьманської України – до її критики, від національної туги за козацькою волею та героїкою – до неприйняття політичного поневолення й закріпачення України російським царизмом, а відтак до революційного бунтарства, патетики визвольної боротьби. Від романтичного етноцентризму через націоналізм поет еволюціонував до романтичного універсализму. Починаючи від доби «трьох літ», поетична думка Шевченка з надією і вірою лине до прийдешнього. Поет палко сподівається, що «встане / Правда на сім світі» («Чигрине, Чигрине»), «Встане Україна» («Великий льох»). Відтоді, а особливо на зламі 1850–1860-х рр., Шевченко дедалі частіше звертається до *категорії майбутнього*, акцентує не так ретроспективний, як перспективний вектор: національна неволя і самодержавна деспотія в сучасності – воля в майбутньому, Царство Боже «на оновленій землі» (міленіум, заповіданий в Одкровенні Йоана).

Деякі Шевченкові висловлювання сприймаються надзвичайно актуально супроти недавньої та поточної історії України – так, наче поет живе в нашій сучасності, де замість розвінчаних його гострим пером магнатів запанували новітні олігархи, спостерігає всі неподобства, зловживання, злочини, що відбуваються на його очах, і нещадно викриває їх та проголошує кару за них. Раз у раз виникає спо-

нука коментувати сьогоднішні події Шевченковими словами. Як ось цими з поезії «Іржавець»:

*Мій краю прекрасний, розкошній, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розкажуть
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна.
(рр. 41–44)*

Чи рядками з вірша «Холодний Яр», у яких ідеться про тогочасного самодержавця Миколу І, а виникають асоціації з новітнім російським диктатором і загарбником:

*Не зовіте преподобним
Лютотою Нерона.
Не славтеся царевою
Святою войною.
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять.
А кричите, що несете
І душу, і шкуру
За отечество!..*

У фінальній карикатурній сцені поеми «Сон – У всякого своя доля»: цар після похмілля залишився сам-самісінький, грізний «медвідь» обернувся на «медведика», схожого на «кошеня» («Де ж ділася / Медвежа натура? / Мов кошеня, такий чудний», рр. 564–566), бо його покинули пани «пузаті», дрібні чиновники, челядь і «москалі»-вояки, – Шевченко пророчо передбачив політичний і фізичний крах Миколи І внаслідок загрози поразки у Кримській війні 1853–1856 рр. У цій сцені Іван Франко ще 1881 року вбачав майбутній «кінець темного царства» [4, с. 151], а Богдан Лепкий 1939 року – «пророчу візію падіння царату» [5, с. 12–14], яка натовді вже стала реальністю, бо це пророцтво найбільше накладається на Лютневу революцію в Російській імперії. Сьогодні ж у цій багатозначній сцені прозирає вже здійснене зникчмення недавнього українського диктатора, а також – хочеться вірити – падіння в майбутньому і новоявленого кремлівського самодержавця.

Колишня влада робила те, до чого вдавалися й за радянських часів: намагалася усіляко відсунути Шевченка в бетонно-скляні музеї, вихолостити національний, а тепер уже й соціально-викривальний зміст його поезії, перетворити живого поета на фальшиво

шановану пам'ятку далекого минулого. Але Шевченко – не музейний експонат. Шевченкова поезія, його реальний і символічний образ були, є і завжди будуть найдієвішим сучасним чинником самоствердження українців на своїй землі й у світі. Слово «пам'ять» не дуже в'яжеться з Шевченком. Так, його поезія є джерелом національної пам'яті – історичної, ментальної, звичаєвої, фольклорно-етнографічної. А водночас Шевченко є нашим живим сучасником. Відзначення 200-річчя від дня народження поета – це не просто пам'ятна дата і данина його пам'яті, про вшанування пам'ятних дат можна говорити тоді, коли письменника згадують час од часу, від одної ювілейної дати до іншої, а поміж ними знову забувають. Шевченко завжди актуальний, а відзначення 200-річчя від дня народження поета – це нагода в стократ посилити актуальність його повсякчас живого, дієвого слова.

Шевченко був і залишається незручним для всякої влади, різних політичних режимів, упереджених світоглядних уявлень та ідеологічних догматів. Його поезія своєю суттю опозиційна, її можна порівняти з незалежною журналістикою, яка не обслуговує жодної влади, а контролює її, дошкуляє їй, прискіпується до неї, ставить незручні запитання і домагається на них відповідей, бо це поезія високої моральності, безкомпромісності, сміливості, непримирності з будь-якою неправдою, несправедливістю, лицемірством і насильством чи то над народом, чи то над особою.

Визвольний, тираноборчий пафос Шевченкової поезії можна-владці постійно намагалися приглушити, затерти, приховати. Це почалося ще від першого видання «Кобзаря» 1840 р., де були зроблені цензурні купюри в рядках протиставлення героїчної козаччини та козацької державності тогочасному підневільному становищу України, а також поляризації поневоленої, але рідної України та загарбницької Московщини, де «кругом чужі люде». Якщо російське самодержавство практично ігнорувало Шевченка, дозволяючи хіба що час од часу друкувати деякі його твори, то за радянських часів тоталітарна комуністична влада виробляла офіційний підхід до його спадщини, який змінювався залежно від політичних режимів. За часів так званого розвиненого соціалізму повністю ігнорувалася національний стрижень Шевченкової творчості, натомість підкреслювався антикріпосницький, частково навіть антицаристський. А в олігархічній Україні освітянська влада вирішила цілковито замовчати не лише національно-визвольне, а й революційне антицаристське, антифеодалне спрямування Шевченкової творчості, його оборону соціально упосліджених та принижених, та й саму громадянську позицію поета як жертвовного апостола, пророка нації, бо все це було небезпечне для панівного режиму.

Торік у серпні – вересні з подачі тодішнього Міністерства освіти й науки було зроблено спробу прищепити учительській та учнівській свідомості новий офіційний образ Шевченка як успішного поета й художника-академіка – замість його усталеного образу як борця і мученика за волю України. Було дано вказівку на масових заходах усіляко наголошувати і ставити за взірць школярам не борця проти будь-якої неправди, самодержавної деспотії, соціального визиску, а всього-на-всього нібито митця успіху, самодостатнього кар'єриста, яким Шевченко насправді ніколи не був і не прагнув бути, бо писав не кон'юнктурні речі, а тривожив думку й душу співвітчизників непримиренністю з колоніальним становищем України та мріями про визволення. Я про це вже говорив на Міжнародному форумі навчальних закладів імені Тараса Шевченка, що його організував Департамент з питань освіти, науки, сім'ї та молоді Львівської облдержадміністрації 22 серпня 2013 р.

Зі зміщенням акцентів з подвижництва на життєвий успіх реалітувалася й Російська імперія, царизм, котрий поставав уже не як такий, що переслідував поета за його національні, демократичні переконання, а як благодійник, що сприяв викупові талановитого юнака з кріпацтва, дав йому змогу здобути академічну мистецьку освіту, реалізуватися як художникові та письменникові. Про те, що російське самодержавство закріпачило і гнобило український народ, переслідувало українських патріотів, і найперше Шевченка, твори якого видавали з цензурними купюрами, якого було заслано в солдати з заборобою писати й навіть малювати, книжки якого були видучені й заборонені, воліли не говорити.

Така переакцентуація, за поясненням міністерських керівників, начебто відповідала запитам молодих поколінь, налаштованих, відповідно до віянь нової доби, переважно не на самовіддане служіння рідному народові, нації, а на досягнення особистого життєвого успіху. Проте Революція Гідності показала, що молодь таки орієнтується на подвижницький чин Шевченка, поезія і життєвий приклад якого виховують жертвний патріотизм, непримиренність до будь-якої експлуатації, волелюбність і готовність оддати за це всі свої сили й саме життя.

Сьогодні варто особливо наголосити: Шевченко був не митцем успіху, а митцем, надто ж *поетом ідеї*. Ним кермувало не бажання заробити грошей, а прагнення утвердити в житті найвищі моральні цінності, християнські та народні: «Божії глаголи», передусім «братолюбіє», а рівно ж «правду й волю / По всій Україні!» («Великий льох», рр. 329–330), та й навіть ширше – «Святу правду на землі», «воленьку, святу волю» («Марія»). У цій різноманітності поетичного світу Шевченка, який охоплював своїм зором і чуттям ледь

чи не весь огро́м життєвих проблем, виявляв широкий діапазон чуття, був незмінний стрижень. Цей *стрижень* – це національні інтєреси, право українського народу та інших народів на національне самоствердження і задоволення соціальних потреб. *Імператив людинолюбства, правди (справедливості) й волі* в Україні та по цілому світі проходить через усю творчість Шевченка.

У «Марині» поет наголосив на виховній меті цього та інших своїх творів – поширення й утвердження дійсного християнського гуманізму в суспільстві:

*Мій Боже милий,
Даруй словам святую силу –
Людськеє серце пробивать,
Людськії сльози проливать,
Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путями добрими ходитъ,
Святого Господа любитъ
І брата миловать...*
(рр. 121–131)

У «Неофітах» поет благав Божу Матір дати його «душі убогій» таку

*силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божее кадило,
Кадило істини.*
(рр. 80–88)

Якщо порівняти вже хоча б самі «персонажні» назви (тобто ті, в які винесено імена або соціальний статус персонажів) у Шевченкових поезіях і творах інших видатних слов'янських романтиків, то побачимо разючу відмінність: у Шевченка назви зазвичай демократичні, вони сигналізують про людей з народу, різних бідаків, нещасних, соціально упосліджених, тих, хто кидає відчайдушний виклик неправді й деспотизму: «Причинна», «Перебендя», «Гайда-

маки», «Мар'яна-черниця», «Утоплена», «Слепая», «Єретик», «Сліпий» (або «Невольник» у другій редакції), «Наймичка», «Відьма», «Москалева криниця», «Варнак», «Юродивий». Або просто: «Марія». У російських та польських романтиків назви творів часто аристократичні, панські, відповідно до того, ким є за соціальним статусом їхні герої: «Евгеній Онегин» (дворянин), «Капитанская дочка», «Борис Годунов», «Граф Нулін» у Пушкіна, «Песня про царя Івана Васильевича», «Княжна Мери», «Ізмаїл-Бей» у Лермонтова, «Конрад Валленрод», «Пан Тадеуш» у Міцкевича, «Марія Стюарт», «Беатрикс Ченчі», «Король Лядави», «Мазепа», «Беньовський», «Самуель Зборовський», «Ксьондз Марек» та інші подібні у Словацького.

Шевченко, звичайно, мав свої слабкості, потяги, забаванки. Міг собі дозволити витратити прислані йому товаришами гроші на розваги, яких йому бракувало на засланні, любив гарно вдягатися, не оминув нагоди придбати дуже дорогий наручний годинник, бо мав потяг не так до розкошів, як до мистецької довершеності, естетики виробу, вишуканого дизайну, як би сказали тепер. Але при цьому він ніколи не забував про тих страждених, упосліджених, кому не до розваг і не до годинників. Ніколи не позбувався свого мужичого демократизму й гуманізму, співчуття до найбільш знедолених і принижених. Під панським сурдутом билося щире мужиче серце. Мужиче – в тому кращому, Франковому розумінні цього слова: «Я є мужик, пролог, не епілог». Не дивно, що Іван Франко, сам селянський син, найвище підносив соціальні поезії Шевченка, в яких виявлявся його гуманізм («Наймичку», «Марію»).

Цей демократизм Шевченка не подобався Василеві Пачовському, який у трагедії «Сон української ночі» дорікав йому за плачі над кріпацькою долею. Євген Маланюк волів бачити у Шевченкові не кріпака, не вихідця із селян-гречкосіїв, а козацького нащадка. Начебто талант, духові, душевні та моральні якості людини автоматично залежать од її соціального походження. Шевченко доказав, що походить з кріпаків – не принизливо, натомість ганебно – змарнувати своє життя, «спати ходячому», «спати на волі» («Минають дні, минають ночі»), «В багні колодою гнилою / Валятих, старітих, гнить» («Колись, дурною головою»).

В силу історичних обставин більшості українських письменників судилося стати митцями ідеї, подвижниками, яким призначено було розбити скалу підневільного становища України, рідного народу, а не думати про власний літературний успіх. В українській культурі сформувався і домінував тип заангажованого письменника-ідеолога, національного провідника (Куліш, Франко, Леся Україн-

ка, Грінченко та багато-багато інших). Попри всілякі надзвичайно складні обставини, політичні й побутові, вони працювали для української ідеї, яка рухала їхніми помислами і вчинками, навіть якщо писали іншими мовами. Наші еміграційні письменники, шістдесятники були і є радше митцями національної ідеї, а не успіху. Не усвідомлювати цього, ігнорувати це означає затерти основний стрижень українського письменницького феномена, руйнівною силою якого було *подвижництво*.

Скільки було й досі трапляється спекуляцій навколо Шевченкової двомовності! Навіть пробували кількісно виміряти, скільки Шевченко написав українською, а скільки російською. Так, Шевченко писав і російською мовою, але основний стрижень його поезії – національний, україноцентричний, який виявнюється навіть у російськомовних повістях та щоденникові.

Російськомовні повісті Шевченка були наслідком гнітливих умов заслання: чинної заборони писати літературні твори, що означало насамперед заборону на українські поезії, впливу російськомовного солдатського побуту, психологічного тиску оточення, яке русифікувало мовний потік свідомості. Своє вимушене звернення як письменника до російської мови Шевченко-засланець хотів зробити природним, але не зумів – на перешкоді стали закони психології творчості, нерозривний зв'язок художнього мислення з рідною мовою.

Вагому роль у тому, що Шевченко залишився в українській літературі, відіграло, крім його незрівнянно високого почуття національного патріотизму, органічно закладеного в дитячому й підлітковому віці та сформованого в молодості, що припала на добу національного піднесення, ще й те, що Шевченко належав до того психологічного типу, представники якого звичайно стають не на бік сильнішого, а на бік слабшого – на захист знедолених, гнаних, переймаються їхніми болями. Шевченко в цьому плані був неймовірно вразливий, готовий відгукнутися на страждання найупослідженішого злидаря, і що нижче в суспільній ієрархії перебував нещасний, то більше щирого співчуття і співпереживання виявляв до нього поет. Це не пояснити лише його кріпацьким походженням і соціальною солідарністю – такий алгоритм поведінки впливав із його вдачі й характеру. Тому-то й переймався Шевченко бідами рідного поневоленого народу. Це була ще одна істотна причина того, що Шевченко не перекинувся до табору зрусифікованих талантів.

Якщо Гоголь через мовно-культурну ідентифікацію з Росією ішов до національної ідентифікації з росіянами (принаймні наполовину), то Шевченко чітко ідентифікував свою національну свідо-

мість з українською, а не також із російською, та й навіть не із загальноруською. Його російськомовні твори ніколи не ставали російськими за духом.

За всі двадцять три роки незалежності українська держава ні в національному, ні в соціальному плані не відповідала Шевченковим ідеалам. А за недавнього, суттю своєю, окупаційного режиму взагалі здійснювалася спроба звести українство до такої собі національної меншини в державі, у якій назва Україна була б лише формальною. Сьогодні стоїмо перед доконечною потребою обстоювати насамперед українську духовність, пріоритетами мають стати ті чинники, що становлять саму душу українського народу, формують його ідентичність – мова, культура, національні традиції, які так і не стали провідними й визначальними в незалежній Україні. Жодні поступки в цих речах недопустимі. Не можна поступатися мовою за жодних обставин. Предковічна мова народу, рідномовна національна культура є найбільшою цінністю. Витіснення української мови з тих чи тих частин української території загрожуватиме їх утратою. Аморфна двомовність і далі спричинятиме аморфну державність. Без стрижневої української ідеї та ідеології держава й надалі піддаватиметься небезпеці розпаду, російсько-імперського загарбання. Так званий економічний націоналізм без націоналізму етнічного та мовно-культурного мало що вартий, бо залежно від політичних обставин його носії заради економічних інтересів виявляють готовність служити тим, кому більш вигідно. Щоб національна держава була тривкою, основними інтеграційними, мотиваційними чинниками для її збереження мають слугувати насамперед етнічний та мовно-культурний чинники, а вже потім економічний та політичний.

Я досліджував різні варіанти літературної двомовності у XVIII–XX ст. – українсько-польську, українсько-латинську, українсько-угорську, українсько-німецьку, українсько-слов'яноруську, російсько-слов'яноруську, українсько-російську, українсько-англійську, російсько-французьку, польсько-французьку. І з власних спостережень можу з певністю сказати, що будь-яка літературна двомовність є явищем тимчасовим і перехідним, відбиває реальне змагання в суспільстві носіїв різних мов і літературних традицій, виливається у боротьбу за пріоритет і домінування тієї чи тієї мови і рано чи пізно закінчується витісненням неконкурентноспроможної мови на певному ареалі, тобто утвердженням одномовності.

Якщо хтось гадає (а такі ілюзії сьогодні нав'язуються), ніби можна побудувати тривку державність на офіційній двомовності, без спільних, єднальних якщо не для всіх, то принаймні для переважної більшості громадян України національних героїв і святих, та

ще й під боком агресивної імперської Росії, яка ставить собі за мету культурне, політичне й воєнне поширення, де тільки можна, «русского мира», дальшої насильницької русифікації, проводячи політику не лише великодержавного шовінізму, а й неонацизму в його російському різновиді (тобто рашизму), то той або наївно помиляється, або лукавить. Українська державність може бути сильною лише за умови поглиблення української національної свідомості, об'єднання народу навколо української національної, а отже, шевченківської ідеї, пріоритетного, відповідними програмами забезпеченого розвитку в державі української мови, який би компенсував історичні несправедливості й кількасотлітні великодержавні утиски її, адже вона практично ніколи не мала таких сприятливих умов для свого поступу й функціонування, як, скажімо, сусідні польська, чеська або угорська, не кажучи вже про російську. Офіційно двомовна, а фактично двоєдушна, двонаціональна держава, до того ж з ідеологічно протилежними героями, завжди буде нетривкою, потенційно схильною до сепаратизму, розколу й розпаду. Для українців, як чітко висловився Шевченко, іншої «Нема на світі Україні, / Немає другого Дніпра», а для громадян України, позбавлених української національної свідомості, є інші центри тяжіння, на які вони не лише орієнтуються, а й на бік яких переходять на крутих поворотах історії.

Уже майже 175 років слово Шевченка стоїть на сторожі українського народу, української нації, християнської гуманності та вселюдського братерства – і стоятиме вічно!

Література

1. Маланюк Е. До Шевченкових роковин / Е. Маланюк // Маланюк Е. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т. 2. – С. 412.
2. Маланюк Е. Нариси з історії нашої культури // Там само. – С. 131.
3. Маланюк Е. Шлях до Шевченка / Евген Маланюк // Пробоєм. – 1942. – No 3. – С. 156.
4. Франко І. Темне царство / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С. 151.
5. Łepki B. Pod pomnikiem Piotra I / Bohdan Łepki // Prace Polskiego Towarzystwa dla badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu. – Krakow, 1939. – No 16/17 : Puszkina, 1837-1937. – Т. 2. – S. 12-14.